

Страхове право. Навчальний посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу

Навчальний посібник підготовлений відповідно до програми курсу «Страхове право», містить матеріали для аудиторного та самостійного вивчення курсу; структурно складається з десяти тем, які відповідають навчальному плану цієї дисципліни.

Посібник розрахований на використання в навчальному процесі здобувачами вищої освіти, аспірантами і викладачами юридичних вузів та факультетів. Може стати у пригоді практикуючим юристам.

ЗМІСТ

АВТОРИ	3
ПЕРЕДМОВА	9
ТЕМА 1.	
ПОНЯТТЯ СТРАХУВАННЯ	
ТА СТРАХОВОГО ПРАВА	11
1. Сутність страхування	11
2. Поняття страхового права та його місце в системі галузей права	14
3. Функції та принципи страхування	17
4. Класифікація страхування	21
5. Співстрахування. Перестрахування	28
ТЕМА 2.	
СУБ'ЄКТИ СТРАХУВАННЯ	31
1. Характеристика страховальника	31
2. Страхова компанія. Вимоги для надання страхових послуг	34
3. Товариства взаємного страхування	39
4. Правила страхування	44
ТЕМА 3.	
ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ	
ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ	49
1. Поняття договору страхування	49
2. Права та обов'язки сторін договору страхування. Право на абандон	57
3. Умови договору страхування. Франшиза	70
ТЕМА 4.	
УКЛАДЕННЯ, ВИКОНАННЯ	
ТА ПРИПИНЕННЯ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ	75
1. Укладення договору страхування	75
2. Виконання та зміна договору страхування	79

3. Відмова від здійснення страхової виплати	88
4. Відповідальність сторін за порушення договору страхування	93
5. Недійсність договору страхування	101
ТЕМА 5.	
РЕГРЕС ТА СУБРОГАЦІЯ У СТРАХУВАННІ	104
1. Поняття суброгації у страховому праві	104
2. Порядок реалізації суброгаційної вимоги у страховому праві	110
3. Суброгація у морському страхуванні	124
4. Регрес у страховому праві	126
ТЕМА 6.	
МАЙНОВЕ СТРАХУВАННЯ	138
1. Поняття та види майнового страхування	138
2. Страхування майна від вогню	147
3. Особливості страхування майна від крадіжок	150
4. Страхування творів мистецтва, предметів колекціонування та антикваріату	151
5. Титульне страхування	158
ТЕМА 7.	
СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	166
1. Поняття та види страхування цивільної відповідальності	166
2. Страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів	173
3. Страхування відповідальності приватного нотаріуса	180
4. Страхування цивільної відповідальності власників зброї	185
ТЕМА 8.	
ТРАНСПОРТНЕ СТРАХУВАННЯ	192
1. Поняття та види морського страхування	192
2. Страхування морських суден каско	194

3. Страхування автотранспортних засобів каско	198	
4. Страхування відповідальності судновласника перед третіми особами	206	
5. Страхування вантажів	216	
6. Страхування ризику втрати фрахту та юридичних витрат	221	
7. Авіаційне страхування	226	
ТЕМА 9.		
ОСОБИСТЕ СТРАХУВАННЯ. СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ.		
МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ		235
1. Особисте страхування	235	
2. Страхування на дожиття, на випадок смерті, змішане страхування	238	
3. Медичне страхування	242	
4. Особисте страхування в країнах ЄС	246	
ТЕМА 10.		
ОКРЕМІ ВИДИ СТРАХУВАННЯ		250
1. Страхування кредитних ризиків	250	
2. Страхування ризику терористичних дій, воєнних дій та масових заворушень	253	
3. Страхування у сфері інформаційних технологій	265	
5. Страхування об'єктів інтелектуальної власності	277	
СПИСОК ОСНОВНОЇ		
РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ		286

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням масштабів та наслідків техногенних і природних катастроф, фінансових, економічних, політичних потрясінь та терористичних атак. За цих умов актуалізується проблема подолання наслідків таких подій, які підсилюють невизначеність і ризики господарської діяльності.

Перерозподілу ризиків в економічній системі, створенню умов для забезпечення високого рівня соціального захисту населення і скороченню фінансового навантаження на державу в сучасному світовому господарстві сприяє розвиток системи страхування.

З огляду на існування природних (зростання частоти та тяжкості природних катаклізмів, стрімке поширення нових захворювань), економічних (ускладнення господарських зв'язків у процесі появи нових видів підприємницьких ризиків і розвитку науково-технічного прогресу) та соціальних (старіння населення та ін.) чинників обумовлюється потреба у страхуванні, яке в умовах сучасного суспільства перетворилося на універсальний засіб захисту всіх форм власності, життя і здоров'я громадян від зазначених лих та негараздів.

З кожним роком витрати суспільства на послуги страхування зростають. Саме у XXI столітті сталися найбільш збиткові страхові виплати, серед яких: виплати кредиторам унаслідок банкрутства Lehman Brothers, відшкодування наслідків теракту 11 вересня (виплати компенсацій працівникам, пошкодження майна, страхування життя та відповідальності, авіаційне страхування тощо), ліквідація наслідків техногенної аварії на АЕС «Фукусіма-1» та урагану «Катріна» тощо¹.

¹ 10 крупнейших убытков и страховых выплат в истории человечества. URL: <https://forinsurer.com/news/16/07/21/34065>

Поряд із традиційними ризиками, через поширення інформаційно-комунікаційних технологій, електронної комерції, Інтернету речей, автоматизованих транспортних засобів, актуалізувалися проблеми зростання ризиків втрати конфіденційної інформації, персональних даних, корпоративних секретів та кібератак, що стимулює розвиток та попит на послуги страхування інформаційних ризиків.

Наразі перед сучасним суспільством постають нові виклики у вигляді пандемії COVID-19 із безпрецедентними наслідками, далекоглядним впливом на здоров'я населення, забезпечення безпеки та економічної стабільності, коли значення та роль страхування відіграє винятково важливу роль в економіці суспільства.

У таких умовах виникає потреба підвищення обізнаності та рівня знань здобувачів вищої освіти в галузі страхового права, правового регулювання страхових правовідносин, сутності та функцій страхування, класифікації видів страхування, особливостей проведення співстрахової та перестрахової діяльності, правової регламентації діяльності учасників страхових правовідносин, вимог законодавства для проведення страхової діяльності, порядку укладання, зміни та припинення договорів страхування, характеристики умов договорів страхування, прав та обов'язків сторін договору страхування, особливостей суброгації у страхуванні, наслідків порушення та відповідальності сторін у випадку порушення договору страхування, основних засад страхування майна, відповідальності та особистого страхування, транспортного страхування тощо. Крім самого запровадження відповідної навчальної дисципліни, яка б розглядала зазначені питання, важливим є й забезпечення відповідної навчально-методичної бази, чим і обумовлена доцільність підготовки цього навчального посібника.

Сподіваємось, що представлений до уваги читачів навчальний посібник «Страхове право» стане цікавим та корисним для здобувачів вищої освіти, аспірантів, викладачів юридичних закладів вищої освіти та факультетів, а також практикуючих юристів.

ТЕМА 1.

ПОНЯТТЯ СТРАХУВАННЯ ТА СТРАХОВОГО ПРАВА

1. Сутність страхування

На різних етапах свого розвитку, людство стикається з певними труднощами, багато з яких обумовлені реалізацією різних типів ризиків. У міру розвитку цивілізації зростає вірогідність настання негативних наслідків від реалізації ризиків, що призвело до концепції об'єднання людей для взаємного покриття збитків. Саме наявність ризиків в економіці та необхідність покриття несприятливих наслідків в разі їх настання, призвело до появи та розвитку самозахисту та взаємодопомоги, а згодом, й такої галузі як страхування. Означені фактори, у своїй сукупності стали передумовами для зародження та розвитку страхування.

Слід назвати такі основні об'єктивні та суб'єктивні передумови виникнення та розвитку страхування:

1) наявність загрози, здатної завдати значної шкоди та реалізації якої може вимагати значних витрат та джерел фінансування від особи (об'єктивний фактор);

2) наявність значної кількості об'єктів, вразливих до ризиків та невизначеність розміру пошкодження для особи та суспільства (об'єктивний фактор);

3) перехід від натуральної економіки до товарної (об'єктивний фактор);

4) поява грошей як універсального вартісного еквівалента та засобу обміну (об'єктивний фактор);

5) побоювання перед наслідками настання негативних подій (суб'єктивний фактор);

6) усвідомлення цінності життя, здоров'я особи та довкілля (суб'єктивний фактор);

7) прагнення суспільства подолати наслідки настання непередбачуваних та негативних подій (поєднання об'єктивного та суб'єктивного факторів).

Доки існують суб'єктивні фактор, буде існувати страхування, а страхування буде супроводжуватиме людство поки буде існувати потреба подолання складних та небезпечних життєвих ситуацій та негараздів. У цьому сенсі страхування виникло разом із самою людиною і є невід'ємною властивістю її природи, як і природи всього живого на землі. Так, від передумов виникнення страхування слід відрізнити причин зародження та еволюції страхування. Так, передумови могли створити необхідні умови, але не всі вони могли стати причиною зародження та становлення страхування. Уявляється, що причинами еволюції страхування можна назвати:

1) розвиток товарно-грошових відносин;

2) обмеженість застосування можливості самозахисту (ресурсів, які знаходяться у розпорядженні особа та за рахунок використання яких може бути зменшена шкода у разі настання несприятливої події) та низька ефективність взаємодопомоги (через недостатність ресурсів);

3) сприйнятливність до ризику (тобто виявлення розміру шкоди, який може отримати індивід у разі реалізації ризику) та чутливність до ризику (готовність у разі настання небезпечних подій до самостійного одномоментного покриття шкоди);

4) наявність групових інтересів у пошуку джерел покриття (компенсації) шкоди;

5) можливість об'єднання багатьох ризиків втрат, однорідних та незалежних за своєю природою, у класи. Об'єднання ризиків втрат та зниження ризику відхилення від очікуваного результату є однією з причин, через які страхові компанії можуть оформити страховку, контракти з фізичними особами, які не здатні диверсифікувати самі ризики. Інша причина – хіба страхові компанії можуть диверсифікувати залишковий ризик кожного

класу збитків, вплив шляхом об'єднання кількох класів бізнесу в один портфель;

б) здатність особи проводити оплату наданих послуг із захисту, тобто наявність вільних грошей, для сплати особою внеску у створення страхового фонду. Якщо у особи не достатньо грошей для покриття поточних потреб, то вона змушена нехтувати забезпеченням власної безпеки невизначений час.

Страховання справляє значний вплив на розвиток національної економіки, що проявляється у: наданні економічній системі стабільності суспільних відносин, що дозволяє уникати масових соціальних та економічних потрясінь; будучи частиною фінансової системи, відіграє роль інституційного інвестора; є інструментом управління соціальними ризиками через систему соціального, пенсійного та медичного страхування; забезпечує матеріальні інтереси осіб, пов'язані зі здоров'ям чи майном, дозволяє оперативно відновлювати ситуацію, що існувала до настання страхового випадку; є ефективним способом збереження та накопичення індивідуальних заощаджень осіб.

Сутність страхування проявляється у взаємозв'язку його економічного та юридичного змісту. Економісти, які займаються дослідженням страхування, розкриваючи та висвітлюючи питання організації та ведення страхової справи, виділяють у страхуванні його економічну сутність. При цьому страхування розглядається як фінансовий інститут, за допомогою якого здійснюються акумуляція коштів страхувальників та їх подальший перерозподіл. Так, у формуванні грошового фонду використовуються методи визначення ймовірності настання страхового випадку. Розрахунки здійснюються за принципом еквівалентності, тобто сукупність страхових сум (зобов'язання, що приймаються страховиком на страхування) має не перевищувати загального розміру сформованого резервного фонду.

Поряд із економічним змістом, страхування має певну юридичну форму за допомогою якої виражається спрямованість волі учасників страхової угоди на встановлення, виконання та припинення певних правовідносин щодо перерозподілу страхових

фондів. Так, В.І. Серебровський звертав увагу, що страхування – це, передусім, правовідношення². У свою чергу, страхове правовідношення виникає та встановлюється шляхом укладання певного цивільно-правового договору, що є методом регулювання страхових відносин. При цьому основна мета страхових правовідносин – захист майнових інтересів громадян та юридичних осіб від можливих та ймовірних у майбутньому збитків. Тому економічна та правова сутності страхування взаємопов'язані й однаково важливі реалізації страхових правовідносин.

Отже, страхування визначається як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів (ст. 1 Закону України «Про страхування»).

2. Поняття страхового права та його місце в системі галузей права

Щодо місця страхового права в системі галузей права до сьогодні ведуться дискусії. Деякі вчені зазначають про необхідність розглядати страхове право як самостійну галузь права. Наприклад, Е. Мен зауважував, що правові норми та принципи, які застосовуються для регулювання відносин страхування, є настільки різноманітними, що не можуть бути віднесені до жодної з існуючих галузей права. На думку вченого, у правовому інституті страхування змішуються норми фінансового, адміністративного, кримінального, цивільного та міжнародного при-

² Серебровський В.І. Избранные труды по наследственному и страховому праву. М. : Статут, 1997.– 567 С. 328.

ватного права, що робить його абсолютно унікальним³. Такої ж думки дотримується В.І. Серебровський, який зазначав, що страхове право по суті є сукупністю правових норм, запозичених із самих різних галузей права⁴.

Інші вчені заперечують проти визнання страхового права комплексною галуззю права і вважають його частиною або цивільного, або фінансового права. Так, О.А. Красавчиков визначав страхове право як цивільно-правовий інститут, що складається з комплексу правових норм, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини, що виникають при створенні та використанні страхового фонду⁵. Касторнова Т.А. вважає страхову діяльність інститутом фінансового права. На підтримку цієї позиції наводяться такі ознаки фінансових відносин у страховій діяльності:

1) страхові відносини, як усі фінансові відносини, складаються з метою формування необхідних суспільству грошових фондів;

2) у страхових відносинах опосередковано бере участь держава, яка забезпечує за допомогою страхування реалізацію загальносуспільних задач;

3) об'єктом страхових відносин, як і будь-яких фінансових, є гроші та грошові зобов'язання, пов'язані зі створенням та використанням грошових фондів⁶.

Однак відразу зазначимо, що ця позиція викликає заперечення. Якщо розглядати під таким кутом зору цивільно-правові інститути, то в них теж можна знайти багато ознак фінансових правовідносин. Наприклад, відносини, що виникають у сфері будівництва, також пов'язані з певним втручанням держави, оскільки будівельні компанії для здійснення своєї діяльності повинні отримати ліцензію і пов'язані з формуванням

³ Мен Е.М. Юридическая природа страхового договора по законодательству РСФСР. *Вестник государственного страхования*. 1923. № 7–8. С. 9.

⁴ Серебровский В.И. *Очерки страхового права*. М. : Госиздат, 1926. С. 8, 9.

⁵ Советское гражданское право : учебник / под ред. О.А. Красавчикова. Т. 2. М., 1985. С. 267.

⁶ Финансовое право : учебник / под ред. Н.М. Артемова, Е.М. Ашмаринной, Е.Ю. Грачевой. М., 2009. С. 45.

грошових фондів, які використовуються для фінансування процесу будівництва. Однак це ще не дає підстав вважати відносини, що виникають з договорів будівельного підряду не цивільно-правовими. Отже, аналізуючи страхові відносини, доцільно розрізняти відносини, що виникають у сфері добровільного страхування і регулюються здебільшого цивільно-правовим договором страхування на приватно-правових засадах, та відносини обов'язкового страхування, у регулюванні яких превалює публічно-правовий підхід. Саме такої позиції дотримуються деякі дослідники, зокрема С.А. Рыбніков⁷.

З огляду на це до предмета цивільного права відносяться договірні відносини у сфері страхування, а до предмета фінансового права відносяться відносини, засновані на владному підпорядкуванні. Однак все ж таки у сфері страхування превалюють приватно-правові засади регулювання відносин і більшість відносин врегульовується за допомогою норм цивільно-правового спрямування.

Загалом, слухною видається пропозиція вести мову не про страхове право як комплексну галузь права, а про страхове законодавство – сукупність законодавчих актів, що використовуються для регулювання відносин у сфері страхування. З урахуванням вказаного страхове право не має самостійного предмета та методів правового регулювання.

Щодо предмету страхового права висловлюються також різні думки, але очевидним є той факт, що предметом тут виступають певні суспільні відносини. Е. Мен визначав предмет страхового права дуже просто – як суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються у сфері страхування. Тож передусім при визначенні предмета страхового права треба враховувати поняття страхування, страхової діяльності. Якщо проаналізувати поняття страхування, що міститься у ст. 1 Закону України «Про страхування», то впливає, що предмет страхового права –

⁷ Рыбников С.А. Юридическая природа взаимоотношения сторон в обязательном страховании. *Вестник государственного страхования*. 1923. № 11–12. С. 31.



[Перейти на сайт →](#)